

DIONYSOS

TANRININ MASKESİ YA DA MASKENİN TANRISI

Zühre İndirkaş*

Taklit ve kişilik değiştirme eğilimi, ilksel insanın avının kılığına girmesi ve avlanma öyküsünü anlatma çabalarıyla başlar. Maskenin ilk örneklerinin de bu çabayla birlikte ortaya çıktığı görülür. İlk çeşitli kültlerde yapılan dinsel törenlerde rahip konumundaki kişi ya da kişilere kutsal bir kimlik kazandırma amacıyla yüzlerinin bitkisel boyalar, is gibi maddelerle boyanması, maskeyi önceleyen bir anlayışın göstergesidir.¹

Helen dünyasındaki ilk kültlerde genellikle tanrılar için yapılan grotesk maskelere rastlanır. Örneğin, Lykosoura'daki Demeter tapınağında bulunan at başı, Isparta'daki Artemis Orthia tapınağındaki kazılarda bulunan koyun ve inek başlı pişmiş toprak heykelcikler² bu türden maskelere ilişkin örneklerdir. Arkadya'da Demeter kültü için düzenlenen törenlerde de rahibin tanrıçanın maskesini taktığı bilinmektedir.³ Ancak maske yukarıda sözü edilen kültürlerin yanı sıra Helen dünyasına daha geç giren ama hızla yayılan ve oldukça karmaşık bir kült olan Dionysos kültü ile özdeşleşmiştir. Dionysos tapımında tanrının kendisi adeta "maske" biçimini almıştır ve O, maskenin içindeki tanrı olmuştur.

Antik dünyanın gizemli tanrısı Dionysos gerçek Olymposlular'dan oldukça farklı değerlendirilir. O, dışarıdan gelme, Panteona aykırı düşen bir tanrıdır.⁴

---

* Doç.Dr., İst. Üniv.Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Girit ve Miken'de bulunan fresklerde bu türden örneklere rastlanır. Bkz. G.Wissowa, W.Kroll, **Paulys Realencyclopädie** XIV.2 Mantikles_Mazaion Maske II Im Primitiven Kult, Stuttgart 1930, s. 2071.

² W.F.Otto, **Dionysus Myth and Cult**, Dallas 1993, s. 87

³ W.F.Otto, **a.g.e.**, s.87

⁴ A.Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul 1989, s. 102

Yunanistan'ın bu tanrısı benimsemekte güçlük çektiği, onunla ilgili kurgulanan mitoslarda dile getirilir⁵.

Doğayı kucaklayan bu tanrı kimdir? Olymposlular'ın arasında nasıl bir yer edinmiştir?

Antikite, Dionysos'u her ne kadar şarap tanrısı olarak yüceltmişse de O Anadolu'nun ilksel halkının, bereket bağışlayan toprağı saygısıyla kutsamak amacıyla tasarımıladığı bir doğa tanrısıdır. Helen dünyasına, önceleri Trakya'dan geldiği görüşü kabul görmüş, sonraları Frigya ve Lidya'dan deniz yoluyla geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak Nilsson her iki görüşü birleştirerek tanrının bu iki yolla birden Yunan yarımadasına geldiğini savunur.⁶ Mısır'dan geldiğine ilişkin görüşler de vardır. Dionysos yalnızca Helen dünyasına gelmekle kalmamış, burada güçlü bir Dionisiyak hareketin başlamasına da neden olmuştur.⁷ O, coşku ile doğayla bütünleşmeyi amaçlayan şenliklerle tüm Helen dünyasını sarmıştır. Her yönüyle doğaya yönelik bir tanrı olan Dionysos'u en çok meyve yetiştiriciler ve çiftçiler ululamışlardır. O, elmanın, incirin bulucusuydu⁸ Aynı zamanda bir ağaç tanrısı⁹ olarak tapınç gören tanrının Boeotia'da ünvanlarından biri "ağacın içindeki Dionysos"tu.¹⁰ Magnesia'da O'nun rüzgârdan kırılmış olan bir çınar ağacının içinde yaşadığına inanılırdı.¹¹ Antik metinlerde "ağacın Dionysos"una kurbanlar verildiği¹² yazılıdır. Dionysos aynı zamanda çam ağacının, bahar çiçeklerinin, asma yapraklarının, başka bir deyişle doğadaki bitkilerden insanı en çok etkileyen ve yaşama yön verenlerinin ve bunlar arasında üzüm ve pek çok kez kutsanmış olan

---

⁵ Dionysos'la ilgili mitoslar için bkz. R.Graves, **The Great Myths**, c.I.27a – 27-11, Londra 1960, s.103-111; Euripides, **Bakkhalar**, Ankara 1944; **The Homeric Hymns** I, II, III 1996 Connecticut; J.G.Frazer, **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri**, C.I., İstanbul 1991, s.311 – 323

⁶ Martin P. Nilsson, **The Minoan-Mycenaean Religion and It's Survival in Greek Religion**, Lund 1927; W.F.Otto, **a.g.e.**, Dallas 1993.

⁷ W.F. Otto, **a.g.e.**, s.52

⁸ J.G. Frazer, **a.g.e.**, s.311; F.O.Walter, **a.g.e.**, s.49

⁹ J.G.Frazer, **a.g.e.**, s.311

¹⁰ J.G.Frazer, **a.g.e.**, s.311 den Hesychius, s.v.

¹¹ http://brian.carnell.com/directory/religion/etexts/george_frazer/golden_bough/, 27.12.2003

¹² J.G.Frazer, **a.g.e.**, s.311'den Plutarkhos **Quaest, Conviv.V.3**

şarabın tanrısıydı.¹³ Ünvanlarından birinin “doğurtan” ya da “patlatan”¹⁴ olması onun bitkilere can özünü veren bir tanrı olduğuna işaret eder.

Romalılar’da Bakkhos olarak anılan Dionysos adına gerçekleştirilen törenler insanın doğa ile ilişkisine yöneliktir. Bu törenlerin amacı insanın doğanın sırlarına erebilmesi, bir anlamda tanrıya ulaşmasıdır. İşte Dionysos insana bu yetiyi sağlayan büyü gücüdür.¹⁵ Helen dili bu güce eren insanın durumunu “mainomai” ve “enthousiasmos” sözcükleri ile dile getirir.¹⁶ Doğanın sırlarına ermek insan için ulaşılması en çok özlenen bir aşamadır. Dionysos bu yolu şarapla açar. Asma dalının yeryüzüne yayılmasıyla, uygarlığın tarımla açılan evresine bir yenisi eklenmiş; insan, üzümü şaraba dönüştürmesiyle kendi yaratıcılığının kökeninde bulunan değişim yapma gücüne sahip olmuştur.¹⁷ Yukarıda sözü edilen iki sözcük de işte bu anlamda tanrıya ulaşma, tanrıya karışma ve tanrılaşma yetisini dile getirir.¹⁸ Adları Mainomai’den türemiş olan Mainadlar (Mainadesler) efsanede Dionysos’u beslemiş ve kendilerine tanrı tarafından mistik bir çılgınlık ilham edilmiş olan Nymphalardı. Bunlar doğada başıboş dolaşır, pınarlardan su yerine süt ve bal içtiklerine inanırlar,¹⁹ Dionysos dinsel törenlerini gerçekleştiren kadınlar ise kendilerini mainadlarla özdeşleştirir. Düşün gerçekliğini yaşarken doğa içinde esrik halde vahşi hayvanların üzerlerine biner, hatta kimi zaman onları parçalarlardı.

Dionysos’un kutsallığındaki öz; onun asıl özelliği, çılgınlığı denebilir. Ama Helen tasavvurunda bu çılgınlık ne öç tanrıları Erinyeler’deki gibi kötü, şeytani bir çılgınlık ne de yaşamda bir zaaf ya da hastalık halidir. Tam tersine yaşamı sağlıklı bir biçimde yaşamaktır. O çılgınlıktaki gürültü, kargaşa aslında insanın ana rahmine düştüğünden beri yüreğinin derinliklerinde var olan güçlerin olgunlaşarak yüzeye çıkmasıdır ve bu güç yaradılışın her aşamasına eşlik eder. Sürekli değişen düzenli var

---

¹³ W.F. Otto, **a.g.e.**, s.49

¹⁴ J.G.Frazer, **a.g.e.**, s.312’den Plutarkhos, **a.g.e.**, v.8.3

¹⁵ A.Erhat, **a.g.e.**, s. 103

¹⁶ A.Erhat, **a.g.e.**, s. 103

¹⁷ A.Erhat, **a.g.e.**, s. 103

¹⁸ A.Erhat, **a.g.e.**, s. 108

¹⁹ P.Grimal, **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, İstanbul 1997, s.464

oluşu, kaosa dönüştürür. İlk kurtuluşa ve ilk acıya yol gösterir²⁰ ve her ikisiyle birlikte insanoğlunda var olan şiddet eğilimini ortaya çıkarır.

Nietzsche *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* adlı ünlü yapıtında Dionysosca yaşanan törenler için “*Bu bayramlar alabildiğine canlı, dişi-erkek ayrımı gözetilmeksizin, bir kendi başına bırakılmışlık içinde, belirli bir yerde düzenlenir, kuşakların dalgalanmaları her ailenin bağlı bulunduğu gelenek kurallarını aşar, ağırbaşlılık bilmez, doğanın en yırtıcı yabansılıkları kendilerini koyuvermiş gibi bir ortam oluşur, en yadırganan biçimde, aşırı sevgiyle yırtıcılık birbirine karışır*”²¹ der. Euripides Dionysos’u konu ettiği *Bakkhalar* adlı ünlü tragedyasında ise;

“*Epodos;*

Koşmak ne güzel, dağlarda

Bakkhos alaylarının ardından!

Sarılp gezmek benekli ceylan postuna,

Serilip yatmak toprağa!

Yakalayıp boğazlamak yaban tekelerini,

Kanlarını içmek, çiğ çiğ yemek etlerini,

Euhoi! diye bağırınca Bromios,

Atılmak Lydia’nın, Phrygia’nın dağlarına!

O zaman yeryüzünde derelerde süt akar.

Derelerde şarap akar, bal akar;

Yükselir sanki yerden,

Lübnan buhurunun dumanları.

---

²⁰ W.F. Otto, *a.g.e.*, s. 143

²¹ F.Nietzsche, *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu*, İstanbul 2003, s.24

Bakkhos, elinde kızıl alev saçan narteks.

Sihirli gür saçları rüzgârda.

Koşturur peşinden dağlara düşmüş koroları.

Ve haykırır, ruhları coşturan sesiyle:

Hey Bakkha'lar koşun,

Koşun Bakkha'lar!"²²

derken Dionysos tanrının özünü bize açıkça anlatır.

O, kutsal esrimeyle doğaya karışarak tanrıya ermenin en güçlü tanrısıydı. Ama çok acılar çeken ve kanlı bir ölümle ölen bir tanrıydı ve takipçileri onunla aynı trajik kaderi paylaşmak zorundaydı. "Ruhların Tanrısı"²³ olarak da anılan Dionysos, dinsel törenlerinde tanrıya karışan ruhlara mutluluk verdiği gibi varlığıyla insanları; çılgınlığa, kana ve şehvete sürükleyen duygulara boğabilirdi. Bu dualite onun doğumuyla birlikte başlamıştır. O, ölümlü bir ana, Semele ile Olymposlular'ın baş tanrısı Zeus'tan doğmadır. Başka bir deyişle her iki âlemin soyundan gelir ve bunun bedelini pek ağır öder.

Hera'nın Dionysos'a karşı duyduğu kıskançlığın sonucu kurdurduğu bir tuzakla, çocuk Dionysos çalılığın içine çekilir. Hera'nın buyruğuyla Titanlar üzerine saldırır ve O'nu parçalarlar, bacaklarını, kollarını koparır, bedenini çeşitli otlarla kaynatıp yerler. Çocuğun kanının aktığı yerde ise bir nar ağacının bittiği görülür. Ama babaanesi Rhea, çocuk Dionysos'un tüm uzuvlarını bir araya getirerek O'nu tekrar yaşama döndürür.²⁴ Öteki bitki tanrıları gibi Dionysos'un da kanlı bir ölümle ölüp tekrar yaşama döndüğüne inanılırdı. Çektiği acılar, ölümü ve dirilişi kutsal törenlerle yeniden canlandırılırdı²⁵ Dionysos'un bu dramatik öyküsünün yanı sıra

---

²² Euripides, **a.g.e.**, s. 11-12

²³ W.F.Otto, **a.g.e.**, s.49

²⁴ R.Graves, **a.g.e.**, s. 103 – 104; J.G. Frazer, **a.g.e.**, c.1, s.312 vd.

²⁵ J.G. Frazer, **a.g.e.**, c.1., s.312; Dionysos dinsel törenlerinin gelişimi ve değişik yorumları için bkz. G. Thomson, **Aiskhylos ve Atina**, İstanbul 1990, s.157-170

kavgaları, acıları Dionysos dinsel törenlerindeki coşkulu dansların, şarkıların kaynağı olmuştur.

İşte bu ilksel törenlerde maske, simgelediği Dionysos'un gerçek görünüşü olarak algılanır ve saygı görürdü. Ancak herkes maskenin bir insan tarafından yapıldığını bilirdi. Burada işleyen süreç, mantık süreci olmaktan öte *oyunumsu*, *tiyatromsu* bir süreçtir. Her şeyin canlandırma mantığıyla gerçekmiş gibi var oluşunun yaşandığı kabul edilen bir evrene geçilmiştir.²⁶ Bu daha sonraları komedyaya ve tragedyanın ortaya çıkışını hazırlayan düşünce biçimidir.

Dionysos, kadınların²⁷ gerçekleştirdiği şarap yapım törenlerinde “maske” olarak kişileşirdi. Oldukça büyük boyutlarda olan maske, ahşap bir sütunun üzerine yerleştirilir, törenler onun önünde yapılırdı. Sakallı maskenin asılı olduğu ahşap sütuna elbiseler giydirilir, başının üzerine asma yapraklarından oluşan bir taç konular sütunun etrafına da asma yaprakları sarılırdı.²⁸ Kimi zaman ahşap sütunun tümünü kaplayan maske, Dionysos dinsel törenlerinin en önemli öğesi olmuştur. Nitekim Helen vazolarında betimlenen Dionysos törenleri sahnelerinde yer alan maskeler bunu doğrular niteliktedir (Resim 1, 2).

Pausanias, Lespos adasında Methymna'daki zeytinliklerde *Phallen Dionysos'a* tapıldığını gösteren maskeden söz eder.²⁹ Naksos'ta *Dionysos Bakheus* ve *Meilikhios'a* ait asma kütüğü ve incir ağacından yapılmış maskeler bulunurdu.³⁰ Öte yandan büyük boyutlarda mermer gibi dayanıklı maddelerden yapılan maskelerin de olduğu bilinmektedir. Örneğin, Attika bölgesinde bulunan İkaria'da bugün *Dionysos* diye bilinen yerde i.ö. VI. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen başında asma yapraklarından bir çelenk taşıyan mermer bir maske bulunmuştur. Bu tür maskelerin

---

²⁶ J.Campbell, **İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri**, İstanbul 1992, s.31

²⁷ Dionysos törenleri genellikle Bakkhalar adıyla anılan kadınların orgiastik coşku ve esrime halleriyle kutladıkları törenlerdi. Dionysos kültürünün kadınlarla olan ilişkisi için bkz. C.Kerenyi, **The Gods of The Greeks**, New York 1995, s.250 vd.; W.F. Otto, **a.g.e.**, s.171-180

²⁸ W.F.Otto, **a.g.e.**, s. 86

²⁹ W.F.Otto, **a.g.e.**, s.88'den Ath. 3.78 c

³⁰ W.F. Otto, **a.g.e.**, s. 88

erken dönem Dionysos törenlerinin yapıldığı kutsal alanlarda bulunduğu sanılmaktadır.

Dionysos törenlerinde tanrı doğrudan maskenin içinde belirir. Bu törenler sırasında, maske, artık yalnızca tanrıyı simgeler. Tanrı, maske ya da maske, Tanrı olmuştur. Bu, Antik tanrılar arasında Dionysos'a özgü bir haldir. Maskenin anlamı karşıtlıkların yüzleştirilmesi, karşı karşıya gelmesinden başka bir şey değildir (Maskenin arka yüzü yoktur, ruhların da arkası olmadığı gibi). Dünyasal olanla tinsel olanın, insanın yanibaşında olduğuna inandığı tanrı ile erişilemez olan tanrının, ölüm ile yaşamın kabullenilmesi güç olan yakınlığının aynı gerçeklikte birlikte varoluşudur, maskenin anlamı.³¹ İşte karşıtlıkların oluşturduğu dualite Dionysos kültüründe maske ile simgelenmiş, bir anlamda onda somutlaşmıştır.

Dionysos düşüncesinin görkemi tragedyada ortaya çıkar; ona evrensel biçimini veren Dionysos mitosunun özüdür (tragedyaya hiç de yabancı sayılmaz). Ancak trajik öğeyi sıkı sıkıya kavrayıp dramatik bir biçimde sunulan öyküler, tragedya yazarlarının elinde yeni anlamlar yüklenmiş ve insanlık dramının simgeleri haline gelmişlerdir.

Başlangıçta, Dionysos onuruna yapılan törenler müzikli dramatik gösteriler biçiminde gerçekleştirilir. Dionysos rahipleri orkestranın hemen önünde kendileri için ayrılan yerden bu törenleri izlerlerdi. Giderek tanrının öykülerinin dinsel yanından çok insancıl yanına ilgi duyulmuş, tanrılar adına atfolunmuş olsalar da dünyalılardan daha çok önemsenmiş; kurgulanan öyküler yerlerini kahramanlara bırakmaya başlamış.³² Böylece klasik dönem Yunan tiyatrosu doğmuştur. Bu uzun serüvende Dionysos tanrının kült niteliği taşıyan maskesi de yerini Antik tiyatronun ayrılmaz bir parçası olan tiyatro maskelerine bırakmıştır.

---

³¹ W.F. Otto, **a.g.e.**, s. 91

³² Z.İndirkaş, "Antik Yunan'da Tiyatro Maskeleri," **Tiyatro Dergisi**, Sayı 66, İstanbul 1977, s.42

Kaynakça:

- CAMPBELL, J., **Creative Mythology The Masks of God**, Arkana, books Publications, Middlesex, 1991; CAMPBELL J., **İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri**, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Yayınları, Ankara 1992
- CÖMERT B., **Mitoloji ve İkonografi**, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999
- ERHAT A., **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989
- EURİPİDES, **Bakkhalar**, (çev. Sabahattin Eyüboğlu), Maarif Matbaası, Ankara 1944
- FRAZER, J.G., **Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri**, (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yayınevi, İstanbul 1991
- GRAVES, R., **The Greek Myths: I**, Penguin Books, Middlesex 1960
- GRIMAL, P., **Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma**, (çev. Sevgi Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997
- http://brian.carnell.com/directory/religion/etexts/george_frazer/golden_bough/
- İNDİRKAŞ, Z., “Antik Yunan’da Tiyatro Maskları” **Tiyatro Dergisi** Sayı 66, İstanbul, 1997 s.42-45
- KERENYI, C., **The Gods of the Greeks**, Thames and Hudson, New York 1995
- NILSSON, M.P., **The Minoan-Mycenaean Religion and It’s Survival in Greek Religion**, Lund 1927
- NIETZSCHE, F., **Müziğin Ruhunda Tragedyanın Doğuşu**, (çev. İsmet Zeki Eyüpoğlu), Say yayınları, İstanbul 2003
- OTTO, W.F., **Dionysus Myth and Cult** (çev.Robert B. Palmer), Spring Publications, Dallas, 1993
- **THE HOMERIC HYMNS**, (çev.Charles Boer) Spring Publications, Woodstock 1996.
- THOMSON, **Aiskhylos ve Atina**, (çev. Mehmet H.Doğan), Payel Yayınevi, İstanbul 1990
- WİSSOWA, G., KROLL, W., “Maske” **Paulys Reanencyclopädie Der Classischen, Altertumswissen Schaft**, Stuttgart 1930 C. XIV.2, s.2070-2119

Abstract:

This paper examines Dionysos the wine God, his presence in person in the form of a mask and puts forwards the close relaxion of dionysos and the Mask.

Dionysos, allthough he is best known as the God of wine he is also a vegetation diety. He is also associated with tree, ivy and fruits.

According to the mythos of his death and rebirth his divine essence carries a duality of life element and element of death. This duality reflects to the Dionysiac rituels through the mask which somehow replaces the god himself.

The duality of Dionysiac spirit could be closely examined in the incarnate presence of which is remote, the shattering encounter with the irrevocable, the close confluence of life and death. The, dramatic worshipping performances gradually turn to entertainments and the sacred mask left the stage to the favour of Greek theatre masks.

Resim 1

Mainadlar ve ahşap sütun üzerinde giyimli ve maskeli Dionysos imgesi
(Frickehaus, Lenäenwasen, Pl. 29A; P.E. Arias, A. History of 1000 Years of Greek

Vase Painting,

pp. 372-375, Pl. 206)

Resim 2

Büyük boyutlu 1 Dionysos maskesi

(Frickenhaus, Lenäenvasen, Pl. 1; Beazley, ABFVP, p. 573, no.2)